

DŽELILA BABOVIĆ
(Sarajevo)

RELIGIJSKI MOTIVI I SIMBOLI
U NEKIM ARAPSKIM KASIDAMA
BOŠNJAČKIH AUTORA

Sažetak

U ovom radu predstavljeni su osnovni motivi i simboli koje nalazimo u kasidama bošnjačkih pjesnika na arapskom jeziku, a to su: Molba Uzvišenom Bogu, Blagosiljanje poslanika Muhammeda, simbolika Poslaničke Svjetlosti, Poslanikovo Uzdignuće na Nebo, simbolika vode, te simbolička značenja Ljubavi, Osvjedočenja i Pokajanja. Motivi i simboli u kasidama bošnjačkih autora na arapskom jeziku, dijelom su sveukupne motivike i simbolike orijentalno-islamske književnosti i javljaju se kao kohezioni elementi u osiguravanju poetičkog jedinstva u književnosti koja to jedinstvo nije mogla ostvariti na razini jezika.

Ključne riječi: orijentalno-islamska književnost, religijska poezija, bošnjački pjesnici, motivi, simboli.

UVOD

U ovom radu nastojat ćemo analizom motiva i simbola situiranih u “prostor” religijskih kasida bošnjačkih autora na arapskom jeziku pokazati da, kada je riječ o orijentalno-islamskoj poeziji, simbol manifestira vlastiti arhetip zahvaljujući utvrđenim ontološkim zakonitostima te okuplja brojna mistička značenja i polisemantičke osobine koje određeni motiv sa svim svojim transformacijama sadrži u sebi. Utkivanje simbola u ukupnost konteksta izaziva neslućene predstave značenja, te se asocijacijama na najljepši način nadomješta ono što je propušteno.

Svoja istraživanja i analize utemeljili smo na rukopisnom korpusu kasida bošnjačkih autora: Muhameda Karamusića Nihadija (16. stoljeće),¹ Abdullaha Bošnjaka (17. stoljeće),² Hasana Ibn Mustafe Bošnjaka (18. stoljeće)³ i Abdullaha Salahuddina Uššakija Salahija (18. stoljeće).⁴ Treba reći da se ovi autori ne ubrajaju u pjesnike koji “slijepo” slijede književnoumjetničke trendove, već su to prvenstveno učenjaci, poznavaoци učenja islama i apologete koji su poetskim jezikom nastojali iskazati svoja filozofska određenja te svojom poezijom čitatelje potaknuti na promišljanje.

Po svojoj strukturi i po svom funkcionalnom okviru, religijske kaside bošnjačkih pjesnika na arapskom jeziku odgovaraju poetskim normama mističko-religijske – tesavvuvske poezije. Međutim, svojom motivikom i simbolikom one se razlikuju od one tesavvuvske poezije koja je bremenita motivima i simbolima koji opisuju stanja *opijenosti*, kao što su: vino, krčma, krčmar, vinske čaše, itd. Dakako, ovi pojmovi nose mnogo dublja značenja, te je za njihovo ispravno razumijevanje nužno poznavanje specifične tesavvuvske terminologije.⁵

Pored poezije koja nosi obilježja stanja opijenosti vjernika, u orijentalno-islamskoj književnosti njegovala se i poezija u kojoj se odslikava tip vjernika koji promišlja, svjestan vlastitih nedostataka naspram Božije Svemoći i Milosti, te ispunjava svoje obaveze proistekle iz islamskoga vjerzakona. Pjesnik ima potrebu da tu “svjesnost” očituje poetskim sredstvima koja odražavaju takvo stanje. Teme i motivi u toj vrsti poezije zaodjenuti su simbolikom razumljivom općim umnim sposobnostima, koja opet nosi neslućena značenja i poruke za one “istančanog shvaćanja”. U tom slučaju poetski tekst je *artefakt* kroz koji kreator – pjesnik,

¹ O biografiji Muhameda Karamusića Nihadija vidjeti: Mehmed Handžić, *Teme iz književne historije*, Izabrana djela, knjiga I, Ogledalo, Sarajevo 1999, 547-551; Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo 1973, 77-81.

² O biografiji Abdullaha Bošnjaka vidjeti: Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1933, 29-31; Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1986, 108-116.

³ Opširnije vidjeti u: M. Handžić, *Teme iz književne historije*, 388-390; H. Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, 652-653.

⁴ O Salahijevom životu i djelu pogledati: Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahuddin-i Uşşaqi (Salahi) 'nin Hayati ve Eserleri*, M.E.B. Yayınları, Istanbul, 1998; Mahmud Erol Kılıç, “Otomanski sufija bosanskog porijekla Abdullah Salahuddin el-Uššaqi i njegov komentar Rumijevih stihova”, u: *Isa-begova tekija u Sarajevu*, Udruženje “Obnova Isa-begove tekije”, Sarajevo, 2006, 334-335.

⁵ Više o ovome vidjeti: Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXI, Sarajevo, 2007, 115-125.

posežući za određenim motivima i slikama, nastoji iznijeti nadindividualne ideje te spoznati dublju prirodu ljudske egzistencije.

Odlike takve poezije nalazimo u kasidama bošnjačkih pjesnika na arapskom jeziku koje su strukturalno i tematski zamišljene kao bogougodno djelo, kao jedna vrsta molitve i obraćanja Uzvišenom Allahu i Njegovu Poslaniku. U skladu s tim, njihova simbolika i motivika izražavaju očitovanje Božijeg Jedinstva (*tawhīd*) iskazano potvrdom Jedinstva i veličanjem Boga, te molbu grješnika – pokajnika za Njegov Oprost. Nakon obraćanja Uzvišenom Allahu, vjernik se obraća Poslaniku tražeći njegov blagoslov, zagovor i zaštitu, a onda i njegovoj porodici i drugovima. Dominantne motivske sekvence koje susrećemo u ovoj poeziji su – molba Uzvišenom Bogu, Poslanikov zagovor i blagoslov, Poslanikovo Noćno putovanje i Uzdignuće u Nebo, Poslanikovo Svjetlo, te hermeneutička značenja pojmova Ljubavi, Oprost i Pokajanja.

MOLBA UZVIŠENOM BOGU

Svaka molba upućena Bogu započinje pohvalom u kojoj se čovjek udaljava od samoga sebe i upravlja svoje srce Onome kome pohvala pripada,⁶ svjestan da je Bog istinski izvor ljudskog nadahnuća i da pohvala prije svega treba biti upućena Njemu, pa tek onda, i na drugom mjestu, “instrumentu” kroz koji On djeluje. Stoga ne čudi da je u orijentalno-islamskoj tradiciji običaj da se divljenje nekom djelu, predmetu ili pojavi iskazuje riječima kojima se slavi Bog – *Subhanallah, Mašallah*.

Bošnjački pjesnici u kasidama na arapskom jeziku pohvalu Uzvišenom Bogu najčešće započinju obraćanjem ili spominjanjem Boga u trećem licu jednine, postepeno prelazeći na drugo lice ili direktno obraćanje. Transpozicijom lica pjesnik se približava Bogu i uspostavlja odnos oslobođen posredništva u bilo kom obliku.⁷ Na kraju, pjesnik uvodi prvo lice jednine ili množine, iskazujući molbe i želje, čime potvrđuje

⁶ Skrušeno molitveno obraćanje Bogu neizostavan je segment svakog oblika ljudske djelatnosti koja nosi obilježje religijskoga, odnosno Svetoga. To je zapravo suština koja, bez obzira na religiju – bilo da je to islam, kršćanstvo, budizam ili neka druga religija – iskazuje smisao, svrhu, odnosno ono bez čega određeni oblik ljudske inspiracije i kreativnosti ne bi ni postojao niti bi se javljala potreba za njegovim uobličavanjem.

⁷ Ovakav odnos konceptualno je u suglasju sa početnim poglavljem *Kur'ana – al-Fatiha*, koje je u prvom dijelu u kojem se iskazuje zahvala Bogu u trećem licu, dok u drugom dijelu dolazi do promjene obraćanja u drugo lice. Više o stilskoj transpoziciji lica u poglavlju *al-Fatiha* vidjeti: Esad Duraković, *Stil kao argument: nad tekstom Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009, 326-357.

svoj hijerarhijski podređeni položaj i zavisnost od Boga. Na taj način, ova poezija biva protkana svojevrsnim toposom samozatajne, *unutarsubjektivne* poetizirane molitve, gdje pjesnik relativizira sebe i svoja djela obraćajući se Uzvišenom Bogu za pomoć:

حوى جمعها يمنى الفضائل واليسرى	فسبحان من اسدى اليه ايا ديا
ويا خسر قوم جانبو انهجه خسرا	ويا ربح من دانوا النفوس بهديه
وتعلم قبل الجهر فى الانفس السرا ⁸	الهى به ندعوك يا سامع الدعاء

*Hvaljen neka je Onaj koji mu je pružio ruke
U kojima su sve blagodati slijeva i zdesna sjedinjene.
Kolike li dobiti za onog ko Uputu Njegovu slijedaše!
Kolike li propasti narodu koji se od nje zakrene!
Bože moj, njime Te dozivamo! O Ti koji čuješ molbe!
Koji znaš tajne prije nego se u dušama objelodane.*

(Hasan Bošnjak)

Pjesnikovo neposredno obraćanje Uzvišenom Bogu osnaženo je frekventnom upotrebom Božijih imena a u skladu sa pozivom upućenim ljudima kroz kur'anski ajet:

Najljepša imena Allah posjeduje i zato Ga njima zazivajte, a onih što ne vjeruju u Njegova imena vi se klonite...⁹

Između 99 Božijih imena, odnosno atributa kojima se izvorno u tekstu *Kur'ana* ljudima opisuje Bog, u kasidama na arapskom jeziku bošnjački autori uglavnom navode ona imena kojima se označavaju Božija Moć i Milost, i to: *Allah, al-Raḥmān, al-Raḥīm, al-Karīm, al-Malik i al-Rabb*. Između ovih, najfrekventnija je upotreba imena *Allah*, koje je inače poznato kao ime koje objedinjuje sva druga Božija lijepa imena. Posmatrano na jezičkoj ravni, zapravo je samo *Allah* vlastito ime, a sva druga Božija imena su atributi te imenice u leksičkom i semantičkom smislu.¹⁰

Prema tesavvufskim tumačenjima, ime *Allah* zamjenjuje svako drugo Njegovo ime kojim je imenovan i kojim vrši određeni utjecaj na svijet. Ukoliko neko Boga doziva imenom *Allah*, iz njegovog stanja ili potrebe

⁸ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (dalje: SYEK), Sütluçe Dergahi Elif Ef. 101, fol. 2a.

⁹ *Kur'an*, 7:180. U prijevodima citata iz *Kur'ana* koristili smo prijevode Esada Durakovića: *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, Svjetlost, Sarajevo, 2004.

¹⁰ O neadekvatnoj zamjeni imenice Allah imenicom Bog u prijevodima na bosanskom jeziku, te o oblaganju imenice Allah atributima vidjeti više u: E. Duraković, *Stil kao argument...*, 15-24.

može se razumjeti koje bi Božije ime odgovaralo datom kontekstu, a u imenu *Allah* sadržano je svako drugo Njegovo ime.¹¹

Spominjanje Uzvišenog Boga (*dikr*) ne podrazumijeva samo izgovaranje Njegovih imena, već i neprestano sjećanje na Njega u kontekstu duhovnosti. Ne govori li i *Kur'an*, u kome se korijen *dkr* (sjetiti se) pojavljuje mnogo puta, o spominjanju Boga radi upotpunjenja ibadeta, radi smiraja vjernikova srca, olakšanja teškoća itd, kao u sljedećim ajetima:

*Zato Me se sjetite, pa ću i Ja vas sjetiti se...*¹²

*Kada namaz obavite, Allaha se sjećajte...*¹³

*One koji vjeruju i čija se srca smire kada se Allah spomene – zaista, srca se smiruju kada se Allah spomene.*¹⁴

Jedan od najvažnijih načina spominjanja i slavljenja Boga (*dikr*) jeste ispunjavanje propisanih obaveza preko kojih vjernik potvrđuje svoju pripadnost “skupini onih koji se sjećaju”.¹⁵ Namaz (*ṣalāt*), post (*ṣawm*), obavljanje hadža (*hağğ*), kao i drugi obredni postupci kojima se potvrđuje pripadnost islamu, poput pokajanja (*tawba*) i traženja oprosta (*istiğfār*), uvedeni kao motivi u kasidama, predstavljaju pečat pjesnikove molbe Bogu. Stoga, iščekujući odgovor i nadajući se ispunjenju svojih molbi, pjesnik poziva sebe ali i druge vjernike na izvršavanje propisanih obaveza i činjenje dobrih djela:

عَجَلُوا فِي كُلِّ وَقْتٍ قَبْلَ فَوْتِ بِالصَّلَاةِ عَجَلُوا بِالتَّوْبَةِ فَاسْتَغْفِرْهُ قَبْلَ الْوَفَاتِ¹⁶

Požurite na namaz u svakome trenu prije nego izmakne!

Požurite s pokajanjem i molbom za oprost prije nego li vas smrt zatekne!

(Nihadi)

يَا نَائِمَ اللَّيْلِ عَنْ مَوْلَاكَ لَا تَنَمْ وَقُمْ لَذِكْرَاهِ فِي الْأَسْحَارِ وَاعْتَمِمْ¹⁷

O ti što noću spavaš, ne zanemarij svoga Gospodara!

Ustani, koristi priliku, pa spominji Ga sve do osvita!

(Hasan Bošnjak)

¹¹ Muhjiddin Ibn ‘Arabi, *Izbor tekstova iz djela Mekanska otkrovenja III*, prijevod Salih Ibrišević i Ismail Ahmetagić, IBN ‘ARABI, Sarajevo, 2009, 194.

¹² *Kur'an*, 2:152.

¹³ *Kur'an*, 4:103.

¹⁴ *Kur'an*, 13:28.

¹⁵ Muhjiddin Ibn ‘Arabi, *Izbor tekstova iz djela Mekanska otkrovenja III*, 79.

¹⁶ SYEK, Esad Efendi 3436-1, fol. 55b.

¹⁷ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif Ef. 101, fol. 21a.

نبي عليه الله انزل فكره و يا حَبِّذا ذكر به العبد ذاكر¹⁸

*Vjerovjesnik, kojem je Allah Svoju Misao spustio
Uznosita li je molitva roba koji njime Boga spominje!*

(Hasan Bošnjak)

Ugrađivanje molbe upućene Uzvišenom Bogu u strukture kasida bošnjačkih autora na arapskom jeziku prevazilazi književno-estetske dimenzije teksta. Kao jedno od općih mjesta, ne samo u kasidama već u cjelokupnoj orijentalno-islamskoj književnosti, molba Bogu je markiranje jednog od temeljnih ciljeva ove poezije, a to je približavanje Bogu i uzbibavanje religijskih osjećanja pjesnika i čitatelja.

BLAGOSILJANJE POSLANIKA

Izricanje blagoslova Poslaniku, pored toga što je opće mjesto u orijentalno-islamskoj književnosti, jedan je od najvažnijih segmenata u manifestaciji vjere kod muslimana, snažno prisutan u svim sferama života vjernika, od obavljanja propisanih obreda do različitih vrsta umjetničkog izražavanja. Motiv blagosiljanja Poslanika (*šalawāt*), uz Poslanikov zagovor za vjernike kod Uzvišenog Boga (*šafā'at*), sveprisutan je u orijentalno-islamskoj kulturi i tradiciji, a kao takav propisan je svetim tekstom *Kur'ana*:

*Vjerovjesnika blagosiljaju Allah i meleki Njegovi; o vi koji vjerujete, blagosiljajte ga i vi i upućujte mu pozdrav srdačni!*¹⁹

Također se prenosi i dosta *hadisa* koji podstiču muslimane na blagosiljanje poslanika Muhammeda. Od Poslanika se, između ostalog, prenose riječi:

*Melek mi je došao i rekao: Uzvišeni Allah kaže: "Niko iz tvog naroda ne prizove blagoslov na te, a da Ja ne prizovem deseterostruke blagoslove na njega."*²⁰

Nastanak kaside pohvalnice Poslaniku (*na't*) proistekao je iz želje i nastojanja pjesnika da iznađe što ljepše načine blagosiljanja Poslanika. U svijetu orijentalno-islamske poezije *na't* je u širem kontekstu donošenje blagoslova – *šalawāt*, ali i sredstvo preko kojega pjesnik

¹⁸ Ibid., fol. 15b.

¹⁹ *Kur'an*, 33:56.

²⁰ Navedeno prema: Martin Lings, Šta je sufizam, prijevod i uvod Rusmir Mahmutćehajić, Sebil, Zagreb, 1994, 39.

nastoji zadobiti Poslanikov zagovor – *šafā 'at* na Sudnjem danu. Svojom pohvalom iskazanom najljepšim poetskim ukrasima pjesnik nastoji zaslužiti Poslanikov zagovor na Sudnjem danu i oprost od grijeha, što nas vraća na krajnju intenciju kaside kao poetske forme – postići određeni cilj. Vjernik, u ovom slučaju pjesnik, izričući blagoslov Poslaniku, iskazuje svoju težnju ka približavanju Bogu i Njegovom Poslaniku, kao u stihovima:

دمعى طما سال عيني ما زجا بدم	باب الرضى جئت بالعصيان و الندم
مما جرى من قصور النفس بالسدم	من ذى الهدى انما ترجى شفاعته
و انصر بنا رافعا من ذلة القدم ²¹	ارحم لنا شافعا باللطف و الهمم

*Pred Vrata Zadovoljstva grješan dođoh, pokajnički
Suze su tekle iz očiju mojih s krvlju se miješajući.
Od onog što uputu dobio je šefaluk zamolih
Kajući se zbog sveg' onog što mi duša zgriješi.
Smiluj nam se šefalukom sa blagošću i sigurnošću
Pomozi nam izdizanjem da u propast ne koračamo.*

(Salahi)

Poslanikov zagovor (*šafā 'at*) javlja se kao direktna posljedica pjesnikovog očitovanja Božijeg Jedinstva i blagosiljanja Poslanika u kasidama. Kako kroz formalna obilježja – leksiku i jezik poetskog teksta, tako i kroz razumijevanje sadržaja kaside, čitatelja neprestano zapljuskuje pjesnikova čežnja za Poslanikovim zagovorom koji je u jednoj vrsti uzročno-posljedične veze sa blagosiljanjem Poslanika, s obzirom na to da *šafā 'at* zapravo predstavlja Poslanikov odgovor na blagoslove upućene njemu.

Kasida spjevana kao pohvala Poslaniku strukturirana je kao “ritual molitve” za Poslanikov zagovor na Sudnjem danu. Samo blagosiljanje Poslanika povećava vrijednost molitve i vodi oprost u grijeha. U tom kontekstu, i u strukturi kasida bošnjačkih autora na arapskom jeziku blagoslovu Poslanika uvijek prethodi molba Uzvišenom Bogu, kao u sljedećim stihovima Hasana Bošnjaka:

يزول بها ليل على عين عاكر	و شم حسن الرجوى بأنوار نظرة
فان خيار البر قيل المبادر	و عجل بحل العسر عجل مبادرا
صلاة بتسليم لها النش عاطر ²²	و صل على طه و آل و صحبه

²¹ SYEK, Hacı Mahmut Efendi 2684, fol. 158b.

²² SYEK, Sütluçe Dergahi Elif Ef. 101, fol. 16b.

*Pogledaj na lijepe molbe Svjetlom Samilosti Svoje
 Kojom će se rastjerati tama što je poput noći mrkle.
 Požuri da riješiš nam nevolje, požuri i iznenadi nas
 Zaista je pravo dobročinstvo, kako kažu, da brzo i iznenada spasiš nas.
 Blagoslovi Tahu, porodicu i drugove njegove
 Blagoslovom što se poput najljepšeg mirisa rasprostire.*

فأنت كريم ليس يحصر فضله	تفضل بغفران الذنوب جميعها
فمعروفك المعروف لا شك اهله	وإن لم نكن اهلا لعفو نومه
فقد غال خير الخصب بالشر محله	وحل انعقاد الخطب عن امة الهدى
	(...)
به باب دار الرشد يفتح قفله	نبي تبدى اخاتما وهو فاتح
سلام جزيل يجمع الفضل جزله ²³	عليه صلاة منك تتلى يحفها

*Počasti nas oprostom svih grijeha
 Jer Ti si Plemeniti čija se dobrota obuhvatiti ne može.
 Zar da ne budemo od ljudi koji za oprostom žude
 Pa Tvoja dobrota je dobrota u koju nema sumnje.
 Odriješi okove teškog stanja narodu Upute
 I zamijeni dobrom blagostanja zlo neimaštine.
 (...)
 Vjerovjesnik se kao pečat pojavio! On ključ je
 Kojim se otvara katanac na vratima spoznaje.
 Neka je njemu Tvoj blagoslov kojim si ga darivao i okružio
 Mir onome u kojem su sve blagodati skupljene.*

Nakon molbe Uzvišenom Bogu, motiv blagoslova se gradacijski razvija od Poslanika na članove njegove porodice i na njegove drugove, a u većini slučajeva i na sve pripadnike muslimanske zajednice. Ovakvim gradiranjem motiv blagoslova se intenzivira i dobija jednu posebnu notu *pobožnog blagosiljanja*.

Da bi se istaknula posebnost blagoslova, pjesnik vrlo često poseže za poetskim sredstvima kojima se osnažuje njegova estetska dimenzija, kao i za figurama preko kojih se blagoslov kontekstualno povezuje sa pojavama i pojmovima opipljivim ljudskim čulima, te se blagoslov dovodi u vezu sa lijepim mirisima, sa kišom koja oživljava prirodu, sa lijekom za bolesnika a ponekad se ističe samom prekomjernom brojnošću kao, naprimjer, u sljedećim stihovima:

و صلّ على طه وآل صحبه	صلاة بتسليم لها النشر عاطر ²⁴
-----------------------	--

*Blagoslovi Tahu, porodicu i drugove njegove
 Blagoslovom što se poput mirisa rasprostire!*

(Hasan Bošnjak)

²³ Ibid., fol. 18a-18b.

²⁴ Ibid., fol. 16b.

و صلّ عليه مع آل و صحب صلاة و ردها يشفى في الكليما²⁵

*Blagoslovi njega, porodicu i drugove mu
Blagoslovom čije izgovaranje govornika liječi!*

(Hasan Bošnjak)

يا رسول الله عليك الف الصلوة و السلام و على آل و ازواج و اصحاب الكرام²⁶

*O Božiji poslanice, hiljadu blagoslova i pozdrava tebi
Porodici, suprugama i plemenitim drugovima!*

(Nihadi)

SVJETLOST I PROSVJETLJENJE

Simbolika svjetla, odnosno svjetlosti igra centralnu ulogu u svim religijskim tradicijama, od antičkih kultova,²⁷ preko Biblije u kojoj je svjetlost tema koja je prožima od prve do zadnje stranice,²⁸ do *Kur'ana* u kojem na mnogo mjesta Uzvišeni Bog kazuje o svjetlosti koja je sama po sebi evidentna, ali i onoj koja je spoznatljiva kroz svoju refleksiju:

*Allah je svjetlost Nebesa i Zemlje...*²⁹

*...Svjetlost i Knjiga Jasna od Allaha vam stiže.*³⁰

*Mi smo Tevrat spustili, u kome se uputa i svjetlost nalazi;*³¹

*...te smo mu Indžil dali, u kome je uputa i svjetlost, i pouka za one koji su bogobojazni.*³²

*I Zemlja će u svjetlosti Gospodara svoga bljesnuti...*³³

Pored navedenih, ali i mnogih drugih ajeta u *Kur'anu*, brojne su predaje u kojima Poslanik govori o značaju i tumačenju svjetlosti u islamu, a jedna od najčešćih, koja se prenosi u tesavvujskoj literaturi jeste:

²⁵ Ibid., fol. 8a.

²⁶ SYEK, Esad Efendi 3436-1, fol. 55b.

²⁷ Vatra koju su čuvale vestalke kao simbol Vječne svjetlosti.

²⁸ Na prvoj stranici u Bibliji se govori o svjetlosti kao prvom činu stvaranja, prvom daru od Boga čovjeku (Knjiga Postanka 1-5).

²⁹ *Kur'an*, 24:35.

³⁰ *Kur'an*, 5:15.

³¹ *Kur'an*, 5:44.

³² *Kur'an*, 5:46.

³³ *Kur'an*, 39:69.

*Bog ima sedamdeset zastora od svjetlosti i tame. Doista, kad bi ih Bog otkrio, sjaj Njegova Lica sažegao bi svakoga čiji bi pogled do Njega dosegao.*³⁴

U orijentalno-islamskoj kulturi i tradiciji svjetlost uglavnom ima ontološko utemeljenje, ona prosvjetljava i obasjava ontološku ravan svijeta. Ona ne poznaje granice, njene “dimenzije” nadilaze beskrajni svemir, i nema mjesto, već ona svemu daje mjesto. Ibn ‘Arabī i Ġazālī rasprostiranje svjetlosti i svjetlosnih zraka porede sa kur’anskim ajetima “koji su gotovo bez reda (kao i zvijezde na nebeskom svodu) nanizani a ipak jedno drugo osvjetljavaju.”³⁵

Motiv svjetlosti poslanika Muhammeda u poeziju je uveo pjesnik Hassan Ibn Sabit, da bi u kasnijim vremenima motiv Poslaničke svjetlosti pjesnici razrađivali do neslučenih razina njegovih simboličkih značenja, naslanjajući se na kur’anski ajet u kojem Uzvišeni kaže:

*Allah je svjetlost Nebesa i Zemlje; kao primjer Njegove svjetlosti jeste udu-bina u kojoj se svjetiljka nalazi, svjetiljka je u staklenici, a staklenica – nalikuje blistavoj zvijezdi koja se od blagoslovljenog – ni istočnog ni zapadnog – maslinovog drvceta pali, čije ulje gotovo da sija premda ga vatra ne dohvati; to je jedna Svjetlost iznad svake svjetlosti; koga hoće Allah navodi ka Svojoj Svjetlosti, i primjere ljudima Allah navodi, a Allah je sveznajući.*³⁶

Prema svim ezoterijskim komentarima *Kur’ana*, kao i prema predajama tesavvufskih učenjaka, u ovom ajetu Uzvišeni Bog govori o poslaniku Muhammedu, označavajući ga kao “svjetiljku” datu ljudima da ih izvede iz tmine nevjerništva i neznanja.

Tako Hassan Ibn Sabit o Poslaniku govori kao o onome koji je “svjetlost i istinu donio u tami”; u opisu bitke na Bedru tvrdi da je tada Poslanikova svjetlost sijala “kao pun Mjesec”; u tužbalici koju je napisao o Poslaniku spomenuo je i svjetlost koja je sijala prilikom njegova rođenja.

U kasidama bošnjачkih autora na arapskom jeziku pojam svjetlosti najčešće označava emanaciju iz stvari koje su vidljive same po sebi, ili posredstvom kojih su vidljive druge stvari, na fenomene gustih (tamnih) tijela, kao što je u sljedećim stihovima:

... تلح بسنا التقوى عليك اللوامح
(...)

و بالنور يجلى العين من ليل مادح
و للصبح معه لا تلوح الملامح³⁷

³⁴ Navedeno u: Ebū Hamid El-Gazali, *Niša svjetlosti*, prijevod i predgovor Enes Karić, Mešihat islamske zajednice u Hrvatskoj, Zagreb, 1995, 107.

³⁵ Upor.: Enes Karić, “Simboli svjetlosti u ezoteričkom komentaru Kur’āna”, u: Ebū Hamid El-Gazali, *Niša svjetlosti*, prijevod i predgovor Enes Karić, 13.

³⁶ *Kur’an*, 24:35.

³⁷ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif Ef. 101, fol. 6b.

...*Stremi ka tom' da te svjetlost bogobožnosti obasja*

(...)

Hvalitelj će Svjetlom obasjati oči nakon tamne noći,

Od jačine te svjetlosti ni jutro zasjati neće moći.

(Hasan Bošnjak)

و بالنور منه سائر الكون نائر	نبيّ بدا للعين نورا مجسّما
و ما ارتفعت عن وجه شمس ستائر	و لولاه رمح الفجر ما شقّ ليله
و أوّل ما قد ضآء منه و آخر ³⁸	و كيف تحاكي ذرّة من ضيائه

Vjerovjesnik, što za oči svjetlo je utjelovljeno

Svjetlo njegovo cio svemir je osvjetlilo

Da nije njega oštrica zore ne bi noć rascijepila

Niti bi se sa sunčeva lica zastor smaknuo

Kako opjevati makar djelić svjetlosti njegove

Bilo je to prvo i posljednje što zasjalo je.

(Hasan Bošnjak)

Svjetlost također ima snažnu moć oživljenja, a naročito ukoliko se kontekstualno ili jezikom simbola veže za Sunce i sunčevu svjetlost, što je saglasno prirodi odgovarajućih fizičkih pojava. Sunce je vrlo često predstavljano, u raznim dobima i kulturama, te na raznim mjestima, kao izravni izvor svjetlosti u našem svijetu, s jedne strane, a kao izvor toplote, s druge strane, što su dvije komplementarne osobine, a takve ih zatičemo i kasidama bošnjačkih pjesnika. Dok Sunce simbolizira Stvoritelja – Uzvišenog Boga, sunčeve zrake i svjetlost što obasipa cijeli svijet i Božije robove simbolizira Njegovu Milost i poslanika Muhammeda kao najuzvišeniju manifestaciju Milosti, kao u Salahijevoj kasidi:

نور السنا كان من انوار ذى الحكم	فيضا بنا ان نكن من نوره الحكم
شمس الهدى تظهر الذرات كالنجم	سرّ سراى تنشؤ الانوار نشأته
من ضوئها غاب ليل الظلم و النقم	اصوؤها انجم الآفاق فى الظلم
نور الضحى لاح بالتوحيد فى الأمم ³⁹	من بيننا تذهب الشركين وحدته

I nas preplavit će ako budemo u okrilju mudra svjetla Njegova

Bljesak svjetlosni bijaše od svjetla Mudroga.

Tajna razotkri se pojavom njegovom poput svjetla uzdignutom

Sunce upute svoje čestice poput zvjezdica rasu.

³⁸ Ibid., fol. 15a.

³⁹ SYEK, Hacı Mahmut Efendi 2684, fol. 158b.

*Svjetlost pojavi se na horizontu nakon pomrčine
 Pred svjetlošću tom nesta svih muka i noćne tmine.
 Njegova jednost od nas idolopoklonstvo odstranila je
 Sunčeva svjetlost obasja Jedinštvom narode sve.*

(Salahi)

U navedenim stihovima sublimirano je nekoliko simboličkih značenja koja svjetlost ima u transcendentnim tumačenjima islama, od moći oživotvorenja do manifestacije Božije Milosti. Simbolika svjetlosti predstavljena je gradacijskim nizanjem metafora koje počinje *bljeskom svjetlosnim* u prvom stihu, što je metafora koja se odnosi na poslanika Muhammeda kao dijela Božanskog Svjetla. Dalje se nižu metafore u kojima svjetlost koja dolazi od Poslanika obasipa sve stvoreno, rastjeruje tminu, muk i idolopoklonstvo i, u konačnici, sve obuhvata Božansko Svjetlo. Na ovaj način, jezikom metafore se u kasidama bošnjačkih pjesnika na arapskom jeziku na najljepši način čitatelju prenosi slika transcendentnog svijeta, apsolutno neprenosiva na bilo koji drugi način.

POSLANIKOVO NOĆNO PUTOVANJE

Noćno putovanje poslanika Muhammeda (*'Isra'* i *Mi 'rāğ'*)⁴⁰ može se okarakterizirati kao zasebna tematska cjelina u orijentalno-islamskoj književnosti, ali i motiv neodvojiv od pohvale Poslaniku, dok različite etape ovog putovanja simboliziraju etape duhovnog uspinjanja vjernika.

Izvor kazivanja o Miradžu predstavlja ajet na početku sure *Noćno putovanje* (al-'Isrā'):

Slava Onom Koji noću prenese Svoga roba od Mesđidulharāma do Mesđidulaksāa, a čije smo okruženje blagoslovili kako bismo mu izvjesno Svoje znamenje pokazali...⁴¹

Brojne su pjesničke verzije Poslanikova Noćnog putovanja i one čine zasebnu književnu vrstu po imenu *miradžije*. Iako su detalji Poslanikova Noćnog putovanja podložni promjenama i različitim raspravama (posebno rasprave o tome da li je putovanje iz Mekke u Jerusalem i odatle njegovo Uzdignuće bilo fizičke ili duhovne prirode), opći je konsenzus da je Poslanik fizički prenesen noću, na Buraqu, nadnaravnim stvorenju poput mazge s krilima, iz Mekke u Jerusalem, gdje je upoznao poslanike Isaa (Isus) i Musaa (Mojsije) i predvodio ih u

⁴⁰ U nastavku ćemo ove nazive pisati pojednostavljenom transkripcijom: *Isra* i *Miradž*.

⁴¹ *Kur'an*, 17:1.

molitvi. S tog mjesta je doživio tjelesno uznesenje, praćen melekom Džibrilom, kroz sedam razina nebesa, prošavši pored svih ostalih poslanika, sve do dolaska pred Allahovo Prijestolje.

Motiv “nebeskog putovanja” sadrže mnoge knjige, svete i profane, *Henokova knjiga*, *Baruhova apokalipsa*, *Abrahamova apokalipsa*. Noćno putovanje ili Uzdignuće u Nebo poslanika Muhammeda ušlo je čak i u evropske filološke rasprave kao romaneskna tema dvadesetih godina 20. stoljeća. U diskusiju ga je uveo španski arabista Miguel Asin Palacios svojom knjigom *La escatologia musulmana en la Divina Comedia*, objavljenom 1919. u Madridu, u kojoj izlaže tezu o analogiji Danteove *Božanstvene komedije* i onoga dijela muslimanske književnosti koji tematizira zagrobni svijet.⁴²

Miradž je bio nezaobilazna tema u pohvalnicama o Poslaniku, a sekvence sa ovog Poslanikovog “putovanja” javljaju se kao provodni motiv i onih djela u kojima Miradž ili pohvala Poslaniku nije primarna tema, i to podjednako u laičkoj koliko i u religijskoj poeziji. Opjevavanje događaja i detalja Noćnog putovanja u tesavvufskoj poeziji najčešće predstavlja simboličko oslikavanje duhovnih etapa u razvoju i približavanju vjernika Bogu. U tom smislu, jedan on najfrekventnijih simbola koji ujedno označava i najviši stupanj koji se može dosegnuti u duhovnom putovanju ka Bogu jeste pojam *qāba qawsayn* (*koliko su dva luka ili još bliži*), čime je označena razina udaljenosti do koje je Poslanik uspio doći u odnosu na Uzvišenog Boga. Termin je izveden iz teksta *Kur’ana* u kojem se kaže: *Zatim priđe pa se nedaleko spusti, te bijaše blizu koliko su dva luka, ili još bliži*.⁴³

Ovaj ajet poetskim jezikom interpretira i pjesnik Salahi u sljedećim stihovima:

و في قاب قوسين اجتباها مقربا و اعطاه من سرّ الرضا ما به سرا
و شاهده حقا و كان مخاطبا اليه و منه بالمنى حمد المسرى⁴⁴

*Odlikovao ga blizinom kolik' dva luka
I otkrio mu tajnu zadovoljstva Božijega.
I vidio Ga je, uistinu Ga je vidio dok su razgovarali
Potom Mu se iskreno za Noćno putovanje zahvali.*

Miradž, kao i sve druge motivske sekvence koje se vezuju za Noćno putovanje, predstavlja mudžizu poslanika Muhammeda (*mu'ğiza*

⁴² Navedeno prema: Liber Scale Machometi, *Noćno putovanje Poslanika Muhammeda*, s latinskog preveo, bilješke i pogovor napisao Sinan Gudžević, V.B.Z. studio, Zagreb, 2007, 153.

⁴³ *Kur'an*, 53:8-9.

⁴⁴ SYEK, Sütluçe Dergahi Elif Ef. 101, fol. 2a.

– nadnaravno čudo) kojom se, između ostalog, potvrđuje njegova posebnost i izvrsnost u odnosu na druge ljude. Nadahnuti tom nadnaravnošću orijentalno-islamski pjesnici su nastojali svojom poezijom i njenim simboličkim značenjima barem donekle dočarati sjevremeni i sveobuhvatni značaj Poslanikova Noćnog putovanja.

OKEAN BOŽIJE SVEOBUH VATNOSTI

Religijski motivi i simboli u arapskim kasidama bošnjačkih autora predstavljivi su kao dijelovi Okeana Božije sveobuhvatnosti. Na to upućuje i izuzetno frekventna simbolika vode u različitim stanjima, prisutna u svim kasidama, od Milosti koja se poput kiše na zemlju spušta i Okeana Božije mudrosti do metafore mora kao hvalospjeva Poslaniku.

Općeprisutna predodžba o Uzvišenom Bogu kao Okeanu izražena je i u orijentalno-islamskoj poeziji u kojoj se vrlo često i poslanik Muhammed naziva morem ili okeanom u kojem je *Kur'an* dragocjeni biser, a Poslanikovi drugovi i članovi porodice su lađe koje plove po tom moru, kao u sljedećim stihovima:

... درّ علا من بحار الذات بالعظم
(...)

درّ الحجى جوهر فرد حقيقته بحر الندى جامع الاخلاق و الكرم⁴⁵

...Uzdiže se biser iz mora Bitka u punome sjaju.

(...)

Biser mudrosti dragulj je jedinstveni

*More darežljivosti lijep moral i plemenitost sažima.*⁴⁶

(Salahi)

و آل هم فلك النجاة لمن لجا و من بحرهم سيب المراحم سافح⁴⁷

I članovi porodice njegove lađe su spasa onom ko utočište traži

U moru njihovu prelijevaju se darovi milosti.

(Hasan Bošnjak)

Značaj koji se vodi pridaje u islamu, pa samim tim i u orijentalno-islamskoj kulturi i civilizaciji, daleko je iznad svega drugog o čemu

⁴⁵ SYEK, Hacı Mahmut Efendi 2684, fol. 158b.

⁴⁶ Misli se na osobine poslanika Muhammeda.

⁴⁷ SYEK, Sütluçe Dergahi Elif Ef. 101, fol. 7a.

nam svjedoči i podatak da je voda u *Kur'anu* spomenuta čak 85 puta. Pored toga, velika važnost vode iskazana je samim činom stvaranja, kako Uzvišeni Bog kaže u *Kur'anu*: ...*iz vode smo sve živo stvorili...*⁴⁸ Prema Ibn 'Arabiju, simbol života predstavljen je upravo u vodi jer je ona osnova svih prirodnih elemenata i ona prožima čak i najzabitije kutove svijeta. "Tajna života rasprostrta je u vodi" – kaže on u *Fuṣūṣ al-ḥikamu*.⁴⁹

Oživotvorujuća osobina vode prenesena je i u književnost u kojoj je zatičemo kao simbol života. U tom smislu, voda u orijentalno-islamskoj književnosti svojom simbolikom postaje nerazdvojna od Božije Objave koju, baš kao i vodu, kroz kišu, Uzvišeni Bog spušta s Neba.⁵⁰ Objava i voda se u *Kur'anu* spominju kao Milost i kao "ono što oživljava", kao u ajetu: *Među dokazima Njegovim je i to što vidiš Zemlju kako se smiri, a kada spustimo vodu na nju, ustreperi i počne obrastati...*⁵¹

Sinteza kiše i Božije Milosti kroz njihovu životvornost iskazana je i sljedećim stihovima:

تحت الثرى و العلى نالت عنايته بحر السخا شامل الأطراف بالكرم
 (...)
 فيض جرى بالهدى جادت هويته احي الورى من ذلال الفيض كالديم⁵²

Sa zemlje i nebesa On pažnju dariva

More darežljivosti sve strane plemenitošću obuhvata.

(...)

Darežljivost koja iz Objave proističe biti svojom sve nadmašuje

Oživljava čovječanstvo iz prezrenog obilja poput kiše dugotrajne.

(Salahi)

و للطيب رشح من فؤاد تحله فكل اناء بالذى فيه راشح⁵³
 (...)
 الهى بمن ارسلته محض رحمة لها وابل يروى الخلائق طله⁵⁴

⁴⁸ *Kur'an*, 21:30

⁴⁹ Navedeno prema: Toshihiko Izutsu, *Sufizam i taoizam: komparativna studija ključnih filozofijskih pojmova*, preveli Enes Karić i Rešid Hafizović, Sarajevo Publishing, Sarajevo 1995, 151.

⁵⁰ Upor.: Martin Lings, "The Quranic Symbolism of Water" *Studies in Comparative Religion*, Vol. 2, No. 3, 1968. www.studiesincomparativereligion.com (posljednja posjeta 16.02.2013.)

⁵¹ *Kur'an*, 41:39.

⁵² SYEK, Hacı Mahmut Efendi 2684, fol. 158b.

⁵³ SYEK, Sütluçe Dergahi Elif Ef. 101, fol. 4b.

⁵⁴ Ibid., fol. 16b.

*Bože moj, tako Ti onoga što je poslat kao milost čista
Koja poput pljuska ugodna prirodu navodnjava.*

(...)

*Dobrima je srce njegovo izvor iz kog samo dobro teče
A svaka posuda koja se poturi tim se i napuni.*

(Hasan Bošnjak)

U navedenim stihovima može se uočiti da se Božija Milost i moć oživotvorenja prenose i na poslanika Muhammeda, za kojeg se i u samom *Kur'anu* ističe da je odraz Milosti Božije: *I tebe smo svjetovima poslali samo kao izraz milosti.*⁵⁵

Taj segment Poslanstva, manifestacije Božije Milosti, koja poput vode oživljava svjetove ali i napaja žedne, naročito je čest motiv u pohvalnoj poeziji upućenoj poslaniku Muhammedu. Pjesnici nastoje na što ljepši način, jezikom metafore i simbola iskazati i spoznatljivim učiniti *povezanost* kiše i Poslanika kao manifestacija Božije Milosti koja se spušta na ljudski rod.

LJUBAV, OSVJEDOČENJE I POKAJANJE

U orijentalno-islamskoj književnosti, mističko-religijski motivi i simboli postepeno su prerastali u prepoznatljive terminološke odrednice, pošto su se brojne aluzije i moguće referencije nekog pojma svodile tek na osnovnu "tesavvufom kontekstualiziranu i konvencionaliziranu interpretaciju, tačnije na jedno i osnovno referencijalno mističko značenje određenoga pojma".⁵⁶ Usljed potrebe za tumačenjem takvih pojmova, nastao je u orijentalno-islamskoj književnosti veliki broj djela koja su značenja određenog pojma podastirala za potrebe daljeg proučavanja, razumijevanja i pisanja mističko-religijskih tekstova različite naravi i tematike.

Među dominantnim motivima prenesenim iz tesavvufskog registra u orijentalno-islamsku religijsku književnost, a koji snažno prožima i kaside bošnjačkih pjesnika na arapskom jeziku, jeste motiv ljubavi (*hubb*). Bez elementa ljubavi, poetsko djelo bilo bi puka skupina dosljednih rima i naslijeđenih slika te bi, kako kaže Annemarie Schimmel: "... ono što je sa ljubavlju blještavilo savršenstva bez nje sigurno postalo samo komad obrtništva."⁵⁷

⁵⁵ *Kur'an*, 21:107.

⁵⁶ Adnan Kadrić, *Objekt Ljubavi u tesavvufskoj književnosti – Muradnama Derviš-paše Bajezidagića*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2008, 23-24.

⁵⁷ Annemarie Schimmel, "Epilogue" u: *Qasida Poetry in Islamic Asia and Africa: Classical Tradition and Modern Meanings*, edited by Stefan Sperl and Christopher Shackle, vol. I-II, Brill, Leiden, 1995, 484.

Motiv ljubavi potječe još iz prijeislamske kaside, i to kao nezaobilazan element na poziciji njena prologa – kao ljubavni lirski preludij. U umajjadskoj epohi motiv ljubavi transformiran je u *gazel* kao pjesničku vrstu, da bi se vremenom, zahvaljujući utjecajima književnosti naroda koji su postajali dijelom orijentalno-islamske kulture, u poetici orijentalno-islamske književnosti ovaj motiv transformirao na različite načine. Stoga, fenomen ljubavi u orijentalno-islamskoj književnosti treba razumijevati kao jedan sveobuhvatan pojam koji primordijalno označava odnos Boga prema čovjeku i svim Božijim stvorenjima te odnos čovjeka prema Bogu.⁵⁸

Poimanje ljubavi kao najčišćeg i najuzvišenijeg kvaliteta ljudskog roda u tesavvufskim tumačenjima stvaranja svijeta, a koja snažno isjavaju u orijentalno-islamskoj književnosti, poeziji naročito, svoj izvor ima u ljubavi Uzvišenog Boga prema poslaniku Muhammedu koja se manifestirala time da je radi njega On sve stvorio, o čemu govori i hadis: *Da nije tebe, da nije tebe, Ja ne bih svjetove stvorio.*⁵⁹

Mističko-religijska poezija svojom tematskom strukturom i odsjajem ideja koje pjesnik prenosi poetskim jezikom, predstavlja simbol ljubavi pjesnika prema Uzvišenom Bogu, Njegovu Poslaniku i odabranim Božijim robovima. U njima se jasno odslikava dvostrano poimanje ljubavi koje je Mevlana Dželaluddin Rumi nazvao: “*istinska ljubav (‘ishq-i haqiqi)*, ili ljubav prema Bogu i *izvedena ljubav (‘ishq-i madžazi)* ili ljubav prema nečemu drugom.”⁶⁰ Dijahronijskim pristupom u analizi ovih pojmova, može se uočiti kako je svaka ljubav, zapravo, ljubav prema samom Bogu, jer sve što postoji predstavlja Njegov odraz ili sjenu. Kao takve, sve pojave i stvari sudjeluju u Božijoj ljubavi kao poticajnoj sili stvaranja.

Iz toga proizlazi da su i sva osjećanja ljubavi kao općeg mjesta u orijentalno-islamskoj poeziji zapravo različite manifestacije jedinstvene emocije – ljubavi prema Uzvišenom Bogu. Stoga nije začudno kada Nihadi ili Abdullah Bošnjak sljedbenike poslanika Muhammeda nazivaju “zaljubljenima”:

أيها العشاق كنتم للنبي أمة...⁶¹

O zaljubljeni, vi ste narod Poslanika!...

(Nihadi)

⁵⁸ O motivu ljubavi u arapskoj književnosti vidjeti djelo: Šawqī Dayf, *al-Ḥubb al-‘udri ‘inda al-‘Arab*, al-Dār al-miṣriyya al-lubnāniyya, al-Qāhira, 1999.

⁵⁹ Navedeno u: A. Schimmel, *Muhammed alejhi š-selam kao divan uzor*, prijevod Muhamed Baščelić, Libris, Sarajevo, 2007, 89.

⁶⁰ William Chittick, *Sufijski put ljubavi: Rumijeva duhovna učenja*, s engleskog preveo Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2005, 232.

⁶¹ SYEK, Esad Efendi 3436-1, fol. 56a.

واهل الحبّ والودّ واهل المحو والقحو واهل الذكر والشكر له من غير نكران⁶²

*Sljedbenici ljubavi i spoznaje te sljedbenici čežnje gorljive
Oni koji se sjećaju i zahvaljuju i nikad Ga se ne odriču.*

(Abdullah Bošnjak)

Ljubav je prema tesavvufskoj tradiciji neodvojiva od pojma osvjedočenja (*mušāhada*). Neraskidiva veza i međusobna uvjetovanost fenomenal ljubavi i osvjedočenja, pod utjecajem tesavvufskih učenja, iskazane su i u brojnim djelima orijentalno-islamske književnosti. Ibn ‘Arabī za pojam *mušāhada* kaže da je to osvjedočenje koje je Uzvišeni Bog dao u srcu svjedoka, a manifestira se viđenjem i posjedovanjem znanja o onome što se vidi, i to suštinskog znanja, a ne onog što je samo očito u svojoj pojavnosti, što je samo vanjska manifestacija. U tom kontekstu je *šāhid* (svjedok) zapravo onaj koji je “posvjedočio ljubav prema Bogu”.⁶³

Pojam *šāhid* – svjedok pojavljuje se kao jedan od vrlo čistih simbola u orijentalno-islamskoj poeziji usljed širokog spektra značenja koja taj pojam obuhvaća. Kur’anski pojam *šāhid* koji se pojavljuje u brojnim ajetima vrlo često označava Božije ime. To je također jedan od Poslanikovih atributa kao, naprimjer, u ajetu *Vjerovjesniče, tebe smo kao svjedoka, radovjesnika i opomenitelja zaista poslali*,⁶⁴ to jest kao svjedoka vjere i ljudskih djela, kao onoga koji će posvjedočiti u vezi s njima na Dan ponovnog proživljenja. U najširem kontekstu, *šāhid* je atribut svih poslanika i Božijih odabranih robova.⁶⁵

Među frekventnim značenjima konsonantskog korijena *šhd* jeste i *šahāda* – osvjedočenje vjere. Svoju potvrdu Božije Jednosti (*tawhīd*) vjernik svjedoči izgovarajući *šahāda* (*ispovijedanje vjere*).⁶⁶ Također, iz istog korijena – *šhd* – dolazi i arapski naziv za onoga koji je poginuo u borbi na Božijem putu – *šahīd*.

Ova dva značenja – osvjedočenje vjere i smrt na Božijem putu – nalazimo i u kasidama Hasana Bošnjaka koji simbole *šahāda* i *šahīd* upotrebljava u svojoj pohvali poslanikovim drugovima Abū Bakru i Ḥamzi. Inače, prema tesavvufskim predajama, ova dvojica ashaba dostigli su

⁶² MGK, Carullah Efendi 1032, fol. 329b.

⁶³ O tumačenju *osvjedočenja* kod Ibn ‘Arabija vidjeti: Eš-šejhu-l-ekber, Muhjiddin Ibn ‘Arabi, *Izbor tekstova iz djela Mekanska otkrovenja II*, prijevod Salih Ibrišević i Ismail Ahmetagić, IBN ‘ARABI, Sarajevo, 2004, 462-467.

⁶⁴ *Kur’an*, 33:45.

⁶⁵ W. Chittick, *Sufijski put ljubavi: Rumijeva duhovna učenja*, 331.

⁶⁶ U religiji *šahada* je “islamska vjeroispovijed”: Nema drugog Boga osim Allaha i Muhammed je Božiji rob i poslanik.

najviši stepen u svom osvjedočenju – Abū Bakr očitujući istinitost poslanja poslanika Muhammeda, dok je Ḥamza osvjedočenje ostvario u svome fizičkom nestajanju u borbi na Božijem putu.⁶⁷

شَهِيدٌ لَهُ الْهَادِي قَضَى بِشَهَادَةِ (...) بِأَعْلَى شُهُودٍ مَعَهُ فِي كُلِّ مَشْهَدٍ...⁶⁸

Svjedok, kojem je Onaj koji upućuje osvjedočenje odredio (...) Na najvećem stupnju osvjedočenja u svakom pogledu... [Abū Bakr]

و سَيِّدٌ مِنْ فَازُوا وَ حَازُوا شَهَادَةَ...⁶⁹

Predvodnik onih koji su smrt šehida zadobili i izvojevali... [Ḥamza]

Jedan od nezaobilaznih motiva u orijentalno-islamskoj poeziji, a koji je opet čvrsto povezan sa ljubavlju, jeste motiv pokajanja (*tawba*). Čisto lingvističko značenje termina *tawba* jeste povratak, dok njegova hermeneutička značenja predstavljaju jednu od početnih etapa u duhovnom razvitku vjernika na kojima se traži Božije zadovoljstvo, kroz povratak od onoga što je islamskim vjerezakonom (*šarī‘at*) pokuđeno i upravljanje prema onome što je njime pohvaljeno, odnosno vraćanje od neposlušnosti ka poslušnosti Bogu.⁷⁰

Pokajanje koje pjesnik izražava poetskim jezikom plod je njegove bezgranične ljubavi prema Uzvišenom Bogu i nastojanje zadobijanja Božije ljubavi sukladno kur’anskom Tekstu: *Allah voli one koji izražavaju kajanje,*⁷¹ *što bi značilo da* one koji se pokaju, odnosno vrata Uzvišenom Bogu, On zavoli kao povratnike Njemu, a Njegova ljubav im je nagrada.⁷² Pjesnik – molitelj uvijek je u poziciji pokajnika, bez obzira na krivnju ili nevinost, jer pokajanje je čin koji je upućen prema onostranom, koje se samo naslućuje u svojoj nedokučivoj zagonetnosti.⁷³

⁶⁷ Upor.: Eva de Vitray Meyerovitch, *Antologija sufijskih tekstova*, prevela s francuskog Mirjana Dobrović, Naprijed, Zagreb, 1988, 299-302.

⁶⁸ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif Ef. 101, fol. 3a.

⁶⁹ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif Ef. 101, fol. 17b.

⁷⁰ El-Kušejri, *Kušejrijeva poslanica o tesavvufskoj znanosti*, prijevod sa arapskog hfz. Sabahudin Skejić, Bookline, Sarajevo, 2006, 76.

⁷¹ *Kur’an*, 2:222.

⁷² O tumačenju pojma *tawba* vidjeti: Eš-Šejhu-l-Ekber, Muhjiddin Ibn ‘Arabi, *Izbor tekstova iz djela Mekanska otkrovenja II*, 257-286.

⁷³ Zanimljivo je da se motiv pokajanja javlja čak i u bosanskohercegovačkoj tzv. ispo-vjednoj lirici s početka 20. stoljeća u kojoj je skoro postao jedan od oblikotvornih principa. O tome više vidjeti u: Zilhad Ključanin, *Lice svjetlosti: pobožni i sinkretizirani elementi u bošnjačkoj poeziji XX vijeka*, Oko, Sarajevo, 2004, 114.

Evo nekoliko stihova sa motivom pokajanja koje nalazimo u kasidama bošnjačkih autora na arapskom jeziku:

عفوا لمقترف بالذنب معترف للوجود مغترف من ابحر الكرم⁷⁴

*Oprosti počinitelju grijeha koji je grijeh priznao
Velikodušno zahvati iz mora Plemenitosti.*

(Hasan Bošnjak)

باب الرضى جئت بالعصيان و الندم دمعى طما سال عيني ما زجا بدم⁷⁵

*Pred vrata Zadovoljstva grješan došao sam, kajuci se
Suze iz očiju potekoše s krvlju miješajući se.*

(Salahi)

اقلنا جميعا من عثار ذنوبنا فبالذنب مئا الكلّ عاث و عاثر
و ما زهر حسن العفو الا لمن جنا و فيه اليه الفضل زاه و زاهر
و ان كان لم يطلبك غير من اتقى فمن يرتجى من صفقة الأجر خاسر⁷⁶

*Sve nas uzdigni od posrtanja u grijeha naše
Svaki grijeh je slaba sreća naša.
Za grješnika šta je oprost do prelijepi cvijet u bašči
U kojoj raste samo cvijeće blagodati.
Ako te dozivaju samo bogobožazni
Kako da se nagradi nadaju gubitnici.*

(Hasan Bošnjak)

Odnose u koje stupaju i u kojima egzistiraju fenomeni ljubavi (*ḥubb*), osvjedočenja (*mušāhada*) i pokajanja (*tawba*) u kasidama Bošnjaka na arapskom jeziku u širem smislu mogli bismo okarakterizirati kao svojevrsnu sinesteziju nekoliko fenomena ili osjećaja koji se kroz vlastiti sklad i sintezu potpuno ostvaruju sjedinjavanjem u kolektivan, jedinstven dojam.

U tom smislu, sinestezija se u ovoj poeziji ne ostvaruje u klasičnom odnosu miješanja čula pri čemu se različiti nadražaji stapaju u jedan kognitivni doživljaj izazivajući pri tome raznovrsne asocijacije, već se ostvaruje na razini emocija koje kolaju unutarnjim pjesnikovim svijetom.

⁷⁴ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif Ef. 101, fol. 21b.

⁷⁵ SYEK, Hacı Mahmut Efendi 2684, fol. 158b.

⁷⁶ SYEK, Sütlüce Dergahi Elif Ef. 101, fol. 16b.

ZAKLJUČAK

Mističko-religijska umjetnost u koju se ubrajaju i kaside bošnjačkih pjesnika na arapskom jeziku, temelji se na simbolizmu kao sastavnom dijelu forme, koji zajedno sa temama i motivima, odnosno sadržajem i suštinom, ostvaruje neraskidivu vezu u strukturi artefakta. Potaknuti primjerom *Kur'ana*, kao najvećeg uzora pisane riječi u orijentalno-islamskoj književnosti, a u kojem je ostvareno potpuno jedinstvo sadržaja i forme, pjesnici ustanovljavaju ideju i sadržaj kao primarne, ali istovremeno neodvojive od forme i estetskog uobličavanja teksta. U tom smislu, koriste se književno-estetskim mogućnostima i vrijednostima poetskog jezika kao sredstvima za dosezanje određenog cilja.

S ciljem isticanja i prenošenja religijskih istina pjesnici tematski obrađuju ono što pripada sferi pravovjerja i okončavaju to panegiričkim pjesništvom Bogu, poslaniku Muhammedu i religijskim istinama transcendentnog i materijalnog svijeta. Intencije pjesnika mističko-religijske poezije ni kom slučaju nisu samo da zadovolje formalna i estetska pravila koja je tradicija autoritativno nametnula i tako zadive širi auditorij već, prije svega, da iskažu svoja unutarnja stanja i svojim pjesmama se približe Bogu i zasluže Njegovu nagradu. Sadržaj, teme i poruke koje se podastiru pred čitatelje u službi su afirmiranja pravovjerja, ali i epistomološkog uspona i obrazovnog postignuća.

RELIGIOUS MOTIFS AND SYMBOLS IN SOME ARABIC
QASIDAS BY BOSNIAC AUTHORS*Summary*

In this paper, the predominant thematic blocs of Arabic *qasidahs* by Bosniac authors were presented, such as, among others, supplication to the Almighty, praying for the intercession and blessings of the Prophet, the Prophet's light, the Prophet's nocturnal journey to heavens, a symbolic interpretation of love, bearing witness to the Truth and repentance, the symbolism of water. Motifs and symbols in Arabic *qasidahs* by Bosniac authors are an integral part of the central pool of motifs and symbols in Oriental and Islamic literature in general and it is these shared motifs and symbols that enable strong poetic unison of this literature, a unison that did not materialize in the unified linguistic realm.

Key words: Oriental-Islamic literature, religious literature, Bosniac authors, motifs, symbols